

УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО ЯК ВИРАЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В АРХІТЕКТУРІ

Немає однозначного визначення терміну нація. На сьогоднішній день існує багато тлумачень цього слова. Так само по-різному сприймається й вираження національної ідеї. Незаперечною істиною є те, що нація та національна ідея покликані об'єднувати людей з спільною мовою, культурою історією і, врешті, країною. Національна ідея проявляється у різноманітних аспектах життєдіяльності та менталітеті народу. Вона виражає менталітет нації і, водночас, світогляд народу й формує національну ідею.

Кожна з сфер життєдіяльності певної нації має свої неповторні характерні риси. Сім'я та шлюб, кухня, виховання дітей, економіка, політика – все це несе на собі відбиток національного менталітету, а, отже, служить формуванню національної ідеї. Найшвидше і найяскравіше сутність національної ідеї можна відчутти у мистецтві народу. Образотворче мистецтво, зокрема, архітектура є найкращими “зразками” чи “предметами”, на яких можна вивчити і зрозуміти світогляд нації. Традиції, звичаї, релігійні вірування, мораль тощо у поєднанні з інженерними навичками являють нам неповторні компоненти національної особливості того чи іншого народу.

Прискіпливо і ретельно досліджуючи особливості пам'яток архітектури різних країн, можна з'ясувати ступінь їх спорідненості або силу і напрямок дифузійних процесів у даному регіоні.

Культура та мистецтво кожної нації розвивається поступально, індивідуальні особливості кожної нації формуються протягом багатьох десятиліть та століть. В історії кожного народу існує період, коли його культура остаточно сформувалась як незалежна та своєрідна, набула рис, які притаманні тільки їй і відрізняють її від сусідніх культур. Для України таким періодом стало XVII – XVIII ст. Саме у цей час українці утвердилися у світі як самостійна нація зі своєю культурою та державою. Будівництво власної державної структури, поява власної національної еліти не могло не супроводжуватися бурхливим розвитком і національної культури та мистецтва. Політичні, економічні та релігійні чинники сприяли такому процесові. Так і з'явилася нова українська архітектура, яка відображала філософію його народу.

Кінець XVII – XVIII ст. у європейському зодстві пов'язаний з розвитком архітектурного стилю бароко. Цей стиль відзначався небаченою пишністю форм, насиченістю декорів пластикою, вигнутістю ліній, грою кольорів, світла й тіні. Таким бароко прийшло в Україну.

В силу тих самих економічних чинників муроване будівництво у Гетьманській державі існувало в основному лише в культовому зодстві. Однак це не завадило розвиватися нашій архітектурі повноцінно. Навпаки, одним з найвиразніших видів будівництва у всі часи та у всіх народів було сакральне. Адже відомо, що у давні часи релігія була об'єднуючим чинником. Саме тому у культовій кам'яній архітектурі XVII – XVIII ст. втілювалася національна українська ідея, менталітет нашого народу. Недарма цей стиль назвуть українське бароко або й просто – український стиль¹.

Близьке українцям за духом європейське бароко знайшло сприятливий ґрунт для поширення на українських землях. Однак, під впливом місцевих традицій цей стиль так сильно видозмінився, що тепер його неможливо сплутати з ніяким іншим. Вибаглива пишність та вигадливість європейських барокових декорів поступилася більш стриманому використанню ліпного орнаменту на стінах українських споруд. У Європі в архітектурному оздобленні соборів та церков, як і раніше, рясно застосовувалася скульптура. Завдяки їй споруди набували більшої об'ємності, декор – насиченості. Невід'ємним атрибутом пізнього європейського бароко є ордерна система з її величними колонами, пілястрами та фронтонами. В українській православній архітектурі, яка розвивалася під впливом візантійської, скульптурне мистецтво не було поширене. Ордерна система також не була дуже розповсюдженою. Натомість в українському бароко більшу увагу приділяли загальним формам споруди, її пластичності. Популярними типами культових споруд в Україні стали такі, що були невідомі у Європі. Такі храми вражали своєю конфігурацією, яка не вкладалася у схему базилік, які були основною структурою католицьких храмів. Чого тільки вартий хрещатий, п'ятикуповий тип храмів, яскравими прикладами якого є Георгіївський собор Видубицького монастиря у Києві, Катерининська церква у Чернігові, Успенський собор у Новгород-Сіверському тощо.

**Георгіївський собор
Видубицького монастиря.**

Не менш своєрідним став тридільний тип церков. Такі храми склалися з трьох частин, кожна з яких, як правило, завершувалася бачею. До такого типу належать Вознесенська церква Флорівського монастиря у Києві, Георгіївський собор у Данівці, Покровський собор у Харкові, Микільська церква у Глухові тощо.

Кидається у вічі ще одна характерна особливість українських барокових споруд. Вони майже завжди є монохромними. Зовнішні стіни українських храмів та й цивільних будинків побілені. Досить рідко можна побачити застосування інших кольорів, наприклад, синього, блакитного або бірюзового (Михайлівський Золотоверхий собор у Києві, дзвіниця Софійського монастиря).

Потужний сплеск будівельної та архітектурної активності спричинений відродженням української державності у XVII – XVIII ст. породив істину високу національну культуру в Україні, зокрема, архітектуру. За цей час було створено десятки і сотні неповторних шедеврів зодчества, які стали невід’ємною частиною українського ландшафту. Ці споруди дихали національним колоритом. У народній пам’яті завжди і по сьогоднішній день ці споруди (монастирі та храми) ототожнюються з піднесенням національної свідомості та боротьби за власну державу. Стиль таких будівель не випадково ще називають козацьким

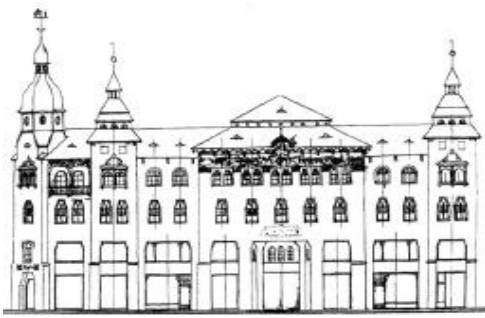
бароко. Дійсно, більшість церков споруджувалося тоді на кошти козацьких гетьманів та старшин. Тільки один Іван Мазепа спорудив по всій Гетьманщині десятки монастирських та храмових комплексів.

Так само, як будівництво барокових споруд було способом вираження самобутності українців, так і заборона зведення у цьому стилі сприйнялася як акт придушення автономії та асиміляції. Якщо ми пригадаємо історію, то побачимо, що ці явища у мистецтві та політиці дійсно збіглися у часі. Нищення автономного укладу Гетьманщини та Слобожанщини систематично провадилося усіма російськими імператорами. Завершальний і найпотужніший удар українському самоврядуванню було завдано під час правління Катерини II (1762 – 1796). За 34 роки її царювання в Україні було остаточно скасовано інститут гетьманства (1764), знищено козацький устрій на Слобожанщині (1765), зруйновано Запорізьку Січ (1775) і закріпачено селян (1780). Терен України було поділено на губернії і відтепер вони мали стільки ж автономії скільки звичайні “суб’єкти” Російської імперії. Навіть до революційні російські дослідники називали ці дії імператриці “темними плямами, що падають на пам’ять Катерини II”². Та ж Катерина наполегливо боролася з архітектурним стилем бароко, насаджуючи імперський класицизм, який ігнорував національні особливості в архітектурі. Завершився цей процес у 1800 р., коли за наказом Павла I було офіційно заборонено зводити церкви в українському стилі³. Все наступне XIX ст. українські барокові храми нещадно перебудовувалися, змінювалися їх типові обриси аби надати їм “більш російського чи візантійського вигляду”.⁴

Тільки наприкінці XIX ст. почався процес відродження традиційної культури українців. Починається романтизація періоду Гетьманщини, самих гетьманів та, власне, мистецтва того часу. Барокові собори та монастирі сприймалися як свідки того славного минулого і як протест проти казарменного класицизму, який був покликаний денационалізувати українську культуру. Споруди XVII – XVIII ст. були зразками високого мистецтва. На їх тлі численні церкви у псевдоросійському стилі виглядали мізерно.

Кінець XIX – початок XX ст. став часом пошуків національних форм у новій українській архітектурі. Численні архітектори почали створювати проекти споруд, у яких, на їх думку, відображалася архітектурна традиція нашого народу. Серед декількох напрямків розвинулося і необароко. Саме тоді архітектуру XVII – XVIII ст. почали називати власне “українською”⁵. Дехто може заперечити: першою державою українців була Київська Русь, отже символом національної культури має бути архітектура X – XIII ст. Повністю погоджуючись з першою половиною цього твердження, не можемо розділити другої. Архітектура часів Київської Русі, попри свою цінність, не може претендувати на статус національної, оскільки вона ще не склалася як незалежна і самобутня від візантійської. Крім того, збережених у первісному стані і неперебудованих пам’яток того часу в Україні практично немає. Отже викликати якісь асоціації з тим часом вони не можуть.

Перед лершою світовою війною в Україні діяла і творила ціла плеяда талановитих архітекторів, які пропагували необароко і зводили цікаві споруди у цьому стилі. Серед таких діячів можна назвати П.Фетісова, І. Якубовича, П. Альошина, С.Тимошенка, Г.Лукомського, Д.Дяченка, В.Максимова та інших.

Будинок Хреннікова у Катеринославі.

ко є виразником української держави та самобутності українців.

Серед інших будівель у дусі українського бароко можна назвати семиповерховий житловий будинок Ф. Альошина на Софійській площі у Києві (1914 р., арх. П. Альошин). У даному випадку зодчий вдало розмістив велику споруду між двома видатними пам'ятками української барокової архітектури – комплексами Софійського та Михайлівського Золотоверхого монастирів. У подібних формах було зведено будинки Міського народного училища у Чернігові (1912 р., арх. І. Якубович), земської лікарні у Лубнах (1913 – 1915 рр., арх. Д. Дяченко). Продовженням культового будівництва у стилі бароко стало спорудження церкви-пам'ятника на Козацьких могилах під Берестечком (1911 – 1914 рр., арх. В. Максимов). У той час було розроблено багато цікавих проектів, що не були реалізовані. Наприклад, споруда друкарської школи у Києві (арх. Г.Лукомський). Поступовому розвитку українського необароко завадила перша світова війна, революція та громадянська війна в Україні.

Будинок Альошина у Києві.

Після цих буремних і трагічних подій, у середині 20-х рр. мистецьке життя потроху почало відроджуватись. Відновився й розвиток української національної архітектури. На хвилі НЕПу та “українізації”, які збігли у часі з певним “послабленням” тоталітарно-репресивного більшовицького апарату, з'явилося чимало зразків українського необароко. Яскравим представником тогочасного зодчества став Д.Дяченко. За короткий час він “встиг” збудувати споруди, які стали знаковими в історії нашої архітектури. Найбільшим здобутком автора став комплекс Української сільсько-господарської академії у Голосієвому лісі м.Києва (1923 – 1929). Пізніше з'явився будинок на вул. Пушкінській (1930).

Споруда лісотехнічного факультету Української сільськогосподарської академії.

Лебединю піснею українського необароко стала будівля київського залізничного вокзалу (1928 – 1932 рр., арх. О.Вербицький). Завершення ліберальних реформ в економіці, зміцнення тоталітарного режиму загалом знову обірвали процес розвитку національних форм в українській архітектурі. Зміна курсу одразу далася взнаки. Все, що було пов'язане з історією українського гетьманства (особливо І. Мазепи), з “панською культурою XVII – XVIII ст.” називалося ворожим радянському суспільству⁸. У пресі розпочалося цькування архітекторів-прибічників необароко, їх проектів та завершених споруд⁹. Невдовзі ці зодчі були репресовані. Середина та кінець 30-х рр. позначилися небаченим і фанатичним руйнуванням радянською владою визначних пам'яток барокової архітектури України. Це зайвий раз підтверджує тільки одне – українську архітектуру XVII – XVIII ст. сприймали ототожнювали з національною самобутністю українців. Вона втілювала тим самим ідею боротьби українців за свої права і незалежність уже в новітній час.

Лише після другої світової війни знову в архітектурі відроджуються традиції українського бароко. Тепер, однак, архітектори дуже стримано трактують і застосовують форми зодчества XVII – XVIII ст.,

створюючи ілюзію процвітання української радянської культури та її спадковості. Барокові фронтони на будинках Києва, Чернігова, Дніпропетровська, Херсона та інших міст виглядають сухо і відчужено від історико-культурної спадщини. Спроба влади штампувати подібні споруди, зробити їх типовими лише знецінила їх мистецьку вартість. Край і цим процесам поклала хрущовська боротьба з “архітектурними надмірностями”, яка почалась з середини 50-х років.

Після здобуття Україною незалежності традиції бароко знову повернулися у нашу архітектуру. Особливо вони проявилися у культовому зодстві кінця ХХ – початку ХХІ ст. Саме ці форми були обрані більшістю прогресивних архітекторів для споруд, покликаних відроджувати духовність та національну свідомість. Час і численні випробування українського народу довели, що завжди у національній пам’яті зберігалася ідея про нашу самобутню культуру. Виразником цієї культури як і національної ідеї українців стала архітектура ХVІІ – ХVІІІ ст., яка символізує прагнення до державності та незалежності.

¹Новицький Олекса. Про відродження українського архітектурного стилю // Украинская жизнь. – 1913. – № 9.

²Энциклопедический словарь Ефрона и Брокгауза. – СПб., 1894. – Т. ХІ^а – С. 571.

³Огієнко І. Українська культура. – К., 1918. – С. 14.

⁴Майстренко Л. До проблеми вивчення архітектури Гетьманщини ХVІІ – ХVІІІ ст. // Архітектура України. – 1991. – № 5. – С.46.

⁵Філянський М. Майбутнє української архітектури // Хроніка 2000. – № 1 – 2. – С. 154.

⁶Чепелик В. Український архітектурний модерн. – К., 2000. – С. 205.

⁷Там само. – С. 207.

⁸Чепелик В. Творець українського необароко // Хроніка 2000. – № 17 – 18. – С. 326.

⁹До конкурсу на проект чола київського вокзалу // Пролетарська правда. – 22 березня 1927 р.

Tretyak Kyrylo. Ukrainian Baroque as expression of the National Idea in the Architecture.

The article is about formation of the national Ukrainian architecture. The author tries to prove that national specific features of Ukrainian architecture were created in 17 – 18 centuries. At that time political, economical and social development of Ukraine was on high level and Ukrainian culture was flourishing as well. The aristocracy of the new Cossack state was striving to create wonderful palaces and cathedrals. Ukrainian architects used European baroque and added some authentic Ukrainian constructional and art elements. The fall of Ukrainian autonomy coincided with the abolishing of Ukrainian forms in the architecture and arts. As a result – Ukrainian architecture of 17 – 18 centuries became a symbol of national independence and culture.